

УДК 338.24

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.11>

Гудзь Н.В.

кандидат економічних наук, доцент,
докторантка кафедри обліку і оподаткування,
Тернопільський національний економічний університет

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ, ЧИННИКИ ЇЇ ІСНУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ДЕТИНІЗАЦІЇ

Унаслідок проведеного дослідження встановлено, що основний акцент у визнанні доходів суб'єктів господарювання тіньовими полягає у тому, що вони не знаходять відображення у розрахунку валового внутрішнього продукту країни. Головними причинами виникнення тіньової економіки є: 1) надмірне регулювання підприємницької діяльності, тобто неефективна інституційна база регулювання підприємництва; 2) корупція в органах державної влади та місцевого самоврядування; 3) проблеми, пов'язані з податковою системою (надмірне податкове навантаження, недосконалість та нестабільність вітчизняного податкового законодавства, приховування доходів завдяки використанню офшорних зон, девіантна (відхилення від загальноприйнятих норм) поведінка платників податків); 4) тінізація ринку праці. Пріоритетними напрямками детинізації економіки є: посилення боротьби з корупцією та очищення влади; створення умов для легалізації зайнятості; удосконалення контролю над зовнішньоекономічною діяльністю; створення сприятливого бізнес-середовища; протидія легалізації (відмиванню) тіньових доходів.

Ключові слова: легальна економічна діяльність, тіньова економіка, корупція, податковий тягар, тіньовий ринок праці.

ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА В УКРАИНЕ, ФАКТОРЫ ЕЕ СУЩЕСТВОВАНИЯ И ПУТИ ДЕТЕНИЗАЦИИ

Гудзь Н.В.

Вследствие проведенного исследования установлено, что основной акцент в признании доходов субъектов хозяйствования теневыми заключается в том, что они не находят отражения в расчете валового внутреннего продукта страны. Главными причинами возникновения теневой экономики являются: 1) чрезмерное регулирование предпринимательской деятельности, то есть неэффективная институциональная база регулирования предпринимательства; 2) коррупция в органах государственной власти и местного самоуправления; 3) проблемы, связанные с налоговой системой (чрезмерная налоговая нагрузка, несовершенство и нестабильность отечественного налогового законодательства, сокрытие доходов благодаря использованию офшорных зон, девіантное (отклонение от общепринятых норм) поведение налогоплательщиков); 4) тенизация рынка труда. Приоритетными направлениями детенизации экономики являются: усиление борьбы с коррупцией и очищения власти; создание условий для легализации занятости; совершенствование контроля над внешнеэкономической деятельностью; создание благоприятной бизнес-среды; противодействие легализации (отмыванию) теневых доходов.

Ключевые слова: легальная экономическая деятельность, теневая экономика, коррупция, налоговое бремя, теневой рынок труда.

THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE, THE FACTORS OF ITS EXISTENCE AND WAYS OF DETINIZATION

Hudz Nataliia

The shadow economy is an economic activity that develops outside of government accounting and control, and is therefore not reflected or recorded in official statistics; it is a type of economic activity aimed at generating revenue by evading taxation, in violation of existing legislation. It should be noted that the shadow economy exists in all countries of the world. It differs only in volume, structure and mechanisms of development. The scale and peculiarities of the shadow economy in different countries and regions of the world are closely linked to national economic models and the degree of maturity of market relations. The spread of the shadow economy, along with the macroeconomic imbalance and scarcity of resources, are the greatest risks to the economic development of the country. As a result of the study, it was found that the main focus in recognizing the income of shadow entities is that they are not reflected in the calculation of gross domestic product of the country. The main reasons for the emergence of a shadow economy are: 1) excessive regulation of entrepreneurial activity, that is, an inefficient institutional framework for regulating entrepreneurship; 2) corruption in public authorities and local self-government; 3) problems related to the tax system (excessive tax burden; imperfection and instability of domestic tax legislation; concealment of income through the use of offshore zones; deviant (deviation from the generally accepted norms)

behavior of taxpayers); 4) shadowing the labor market. Priority areas for the shadow economy are: strengthening the fight against corruption and purification of power; creation of conditions for legalization of employment; improving control over foreign economic activity; creation of favorable business environment; counteracting the legalization (laundering) of shadow revenues. If the definition of the shadow economy, its components, the study of the specifics of the shadowing of economic processes in different countries, the search for ways of shadowing at the macro level at the present stage devoted a considerable amount of scientific research, then the possibilities of moving away from the shadow schemes of doing business at the micro level require deep further research and study.

Keywords: legal economic activity, shadow economy, corruption, tax burden, shadow labor market.

Постановка проблеми. За дослідженнями, які провела компанія Ernst & Young за підтримки Mastercard у рамках укладеного Меморандуму про співробітництво з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Національним банком України та Державною службою статистики України, 23,8% від офіційного ВВП України у 2018 р. (846 млрд грн), становили тіньові операції. З яких: 19,7% ВВП (702 млрд грн) – готівкова тіньова економіка; 4,1% ВВП (144 млрд грн) – домашнє виробництво товарів для власного кінцевого використання, тобто негрошова тіньова економіка [1].

За попередніми розрахунками Міністерства економічного розвитку, рівень тіньової економіки у 2018 р. становив 30% від обсягу офіційного ВВП, що є найнижчим рівнем починаючи з 2009 р. Проте існує й неофіційний підрахунок, адже представники бізнесу оцінюють розміри економічної «тіні» значно вище – до 40–45% ВВП.

Отже, важливим є вибір методу обчислення розміру тіньової економіки. Оцінювання масштабів тіньової діяльності в країнах корисне для вирішення питання, наскільки сильними та цілеспрямованими мають бути заходи щодо її подолання, скільки держава очікує виграти від боротьби з тіньовою економікою, скільки вона готова витратити на це.

Тіньова економічна діяльність на відміну від прозорого бізнесу не піддається суворому обліку. Саме тому відомство використовує різні методи підрахунку розмірів «тіні», а вони показують різні цифри. Вимірювання тіньової економіки дає змогу приймати рішення щодо того, на які сектори терміново потрібно націлити коригувальні заходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи проблему тіньової економіки, мотиви та причини виникнення, її роль і місце в сучасному ринковому господарстві, науковці формулюють власні аналітичні оцінки і висновки, пропонують певні шляхи та способи обліку тіньових економічних явищ та механізми державної протидії їх розвитку.

Актуальність і гостроту цієї проблематики підтверджують плідні дослідження вітчизняних учених, зокрема С.О. Баранова [2], З. Варналія [3; 14], Н.М. Краус, В.Г. Маргасова, О.М. Подмазко, Т.А. Тищука, О. Турчинова. Чимало дослідників феномену тіньової економіки за кордоном: П. Гутманн [4], Віто Танзі, Е. Фейг [5], Ф. Шнайдер [6].

Недостатній рівень розроблення теоретико-методологічних підходів до дослідження проблеми детінізації економіки, з одного боку, і його результатів для забезпечення соціально-економічного зростання країни завдяки детінізації економіки – з іншого, свідчать про об'єктивну необхідність подальшого дослідження цієї проблеми. Саме це зумовлює вибір теми статті та підтверджує її актуальність.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення динаміки та масштабів розвитку тіньової економіки на міжнародному та національному рівнях, дослідження сутності, складників та особливостей тіньової економіки в Україні, з'ясування основних причин її виникнення, проявів, визначення шляхів подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «тіньова економіка в Україні» містить навіть відомий Інтернет-довідник «Вікіпедія», де його подано як сукупність видів економічної діяльності, заборонених законодавством України, або тих, які з різних причин не враховано в офіційній статистиці.

Хоча, звичайно, єдиного трактування цього явища серед як вітчизняних, так і зарубіжних учених немає. Різниця у визначенні поняття «тіньова економіка» зумовлена відмінностями у розумінні її сутності та причин виникнення. Відповідно до положень вітчизняного законодавства, тіньова економіка – це заборонена законом діяльність із виробництва товарів і послуг, що здійснюється з метою збагачення, а також правомірна ринкова економічна діяльність, результати якої частково або повністю не враховуються в державній звітності та оподаткуванні. Основний акцент у визначенні тіньових доходів робиться на тому, що вони, як правило, не знаходять відображення у розрахунку ВВП країни. Унаслідок цього зменшуються надходження в державний бюджет протягом року, що, своєю чергою, впливає на розрахунок можливих витратків держави на фінансування державних програм, виплату трансфертів тощо. Такий підхід до визначення тіньової економіки називають статистичним. Його притримуються й зарубіжні науковці: економіст МВФ Віто Танзі, німецький учений Ульріх Тіссен, американський соціолог Е. Фейг, американський науковець П. Гутманн.

Окрім статистичного підходу до визначення тіньової економіки, поширеним є юридичний (правовий підхід). Головним критерієм віднесення до тіньової економіки є незаконний характер діяльності, тобто поза межами офіційного законодавства. Білоруські вчені В.А. Дадалко, Е.Е. Румянцева, Д.А. Пешко визначають тіньову економіку як «сферу, в якій економічна діяльність здійснюється поза рамками закону, тобто операції здійснюються без використання закону, правових норм і формальних правил господарського життя» [7].

Учені-дослідники виділяють різні складники тіньової економіки. П. Гутманн уважав, що тіньова діяльність може бути нелегальною, прихованою, неформальною [4, с. 26]. Такого підходу притримуються представники Системи національних рад (СНР) Організації Об'єднаних Націй (ООН) [8].

О.В. Скорук проводить класифікацію за характером діяльності суб'єктів: прихована, підпільна, злочинна. Оригінальним, на нашу думку, є колоритування тіньової економіки [9, с. 130] (рис. 1).

Рис. 1. Рівні тіньової економіки

З.С. Варналій виділяє три основні складники тіньової економіки [3]: неофіційна економіка, кримінальна економіка; ілєгальна економіка. Службовець Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, С.О. Баранов у своїй дисертації вказує на присутність в Україні трьох її основних елементів: неформальної, прихованої й підпільної (кримінальної) економіки.

Аналіз різноманітних підходів до з'ясування структури тіньової економіки дав змогу чітко виокремити все ж дві її основні ланки:

1. Кримінальна діяльність, заборонена державою і законодавством.

2. Легальна економічна діяльність, результати якої не включають до ВВП та не оподатковують.

Кримінальний сектор тіньової економіки представлений такими видами діяльності, як наркобізнес, контрабанда, торгівля зброєю, торгівля людьми, проституція і т. п. В Україні такі види діяльності є протизаконними і, на думку більшості, підлягають викориненню. Тому це сфера вивчення судових, слідчих органів, науковців-правовиків. Хоча й тут політика різних держав неоднозначна. Зокрема, у 30 країнах світу (наприклад, Нідерланди, деякі штати США, Канада) така наркотична суміш, як марихуана, частково легальна, ще у 14 країнах марихуану використовують у медичних цілях. Що стосується зброї, то друга поправка до Конституції США гарантує право на володіння і носіння зброї. У Швейцарії та Норвегії найвищі у світі відсотки населення, яке володіє зброєю, і один із найнижчих рівнів злочинності. Не поступаються їм Фінляндія, Швеція, Чехія. У Німеччині, Франції, Нідерландах, Австрії, Угорщині, Польщі, Латвії проституція дозволена і контролюється державою. Тобто низка держав пішла у цьому разі за принципом Отто Бісмарка: «Якщо не можеш щось перемогти – очолю!».

На жаль, тіньова економіка існує в усіх країнах світу, хоча відрізняється тільки обсягами, структурою та механізмами розвитку. За даними різних організацій, рівень тіньової економіки в сучасному світі становить від 18% до 35% загальносвітового ВВП. За підрахунками Світового банку, ВВП у світі 2012 р. становив 71,66 трлн дол. США. Тобто найбільш песимістичний

розрахунок свідчить, що в тіньовому секторі нині виробляється приблизно 26 трлн дол. США [10].

Масштаби й особливості тіньової економіки в різних країнах і регіонах світу тісно пов'язані з національними господарськими моделями та ступенем зрілості ринкових відносин. Найнижчі відносні показники частки тіньового сектору (на рівні 8–10% ВВП) мають такі розвинуті країни, як США, Японія, Швейцарія, Австрія. Результати дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА), присвячені оцінці та прогнозу розвитку глобальної тіньової економіки, свідчать про те, що найвищий рівень тіньової економіки серед 28 досліджених країн, мають Азербайджан (67,04%), Нігерія (48,37%), Україна (45,96%), Шрі-Ланка (37,76%), Росія (39,07%), Бразилія (34,76%) [11].

В Україні хоча з початку формування її як держави (з 1991 р.) постійно піднімалося питання боротьби з тіньовою економікою, проте реально все відбувалося навпаки – тіньовий сектор зростає. У період із 1991 по 2006 р. за рівнем «тіні» Україна серед країн Східної Європи та Азії поступалася лише Грузії: 54,3% та 67,8% відповідно [12]. В умовах економічної кризи 2008 р. рівень тінізації економіки України збільшився. Внаслідок негативних очікувань в Україні на цьому етапі домінували процеси масового та швидкого виведення коштів у тінь із метою запобігання ймовірній Утраті капіталів.

Щодо причин виникнення тіньової економіки цікаву думку висловив С.О. Баранов, який дійшов висновку, що «загальною причиною існування тіньової економіки є існування самої держави». Справді, людському єству притаманні приватновласницькі інстинкти та бажання збагачення. Тому там, де держава встановлює жорсткіші вимоги і заборони, там виникає більше бажання приховати власні доходи. Економічна теорія та емпіричні дослідження вказують на надмірне державне регулювання як основну системну причину, що призводить до діяльності поза офіційним економічним циклом.

Для нашої держави характерним є саме надмірне регулювання підприємницької діяльності, тобто неефективна інституційна база регулювання підприємництва. За дослідженнями Українського інституту аналізу та менеджменту політики Україна знаходиться в групі країн із переважно невилною економікою. Це четверта категорія в градації груп. Окрім країн із переважно невилною економікою виділяють країни з вільною економікою, переважно вільною економікою, помірно вільною економікою і депресивною економікою. Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, а її рейтинг нижчий регіональних за загальносвітовими показниками. Зазначається, що Україна, економіка якої серйозно похитнулася в результаті подій останніх років – анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі, – досягла значного прогресу в реформуванні, стала демократичною та прозорою. Однак дослідники Центру наголошують на необхідності боротьби з корупцією, розвитку ринків капіталу, приватизації державних підприємств і вдосконаленні законодавчої бази і верховенства права.

Індекс порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу складається Світовим банком на основі річних даних, виконання контрактів. Згідно з

рейтингом, найпозитивнішими сторонами ведення бізнесу в Україні є доступ до кредитів (29-е місце), отримання дозволів на будівництво (35-е місце), сплата податків (43-е місце). За швидкістю і процедурами відкриття бізнесу Україна посідає 52-е місце, реєстрації майна – 64-е місце, захисту міноритарних акціонерів – 81-е місце, виконання контрактів – 82-е місце, зовнішньої торгівлі – 119-е місце, підключення до електромереж – 128-е місце, процедурою банкрутства – 149-е місце [13].

Другою причиною наявності в Україні значної частки тіньової економіки є корупція в органах державної влади та місцевого самоврядування. Якщо у світовій практиці діє невідворотність покарання за порушення законодавства, то в Україні складається враження, що закони приймають не для того, щоб їх виконувати, а щоб на них наживатися. Дані соціологічних опитувань свідчать: абсолютна більшість громадян (понад 80%) вважає корупцію характерним для нашого суспільства явищем. У цілому населення України оцінює корупцію як зло, що руйнує державу, роз’їдає суспільну мораль, завдає шкоди всьому суспільству. Більшість населення України (56%) корупцію розуміє як хабарництво, продажність та підкуп посадових осіб, політичних діячів. Для інших корупція – це зловживання владою, перевищення посадових повноважень для власного збагачення. Отже, корупцію в загальному та буквальному розумінні можна визначити як зловживання державною владою для особистої вигоди. Іншими словами, це система відносин, яка допомагає власникам капіталу купувати все – пільги, вплив, закони, рішення на свою користь, заступництво законодавчої, виконавчої та судової влади. Найкорумпованішими, на думку населення, є: медичні заклади, правоохоронні та судові органи, вищі учбові заклади, міністерства та інші органи центральної виконавчої влади.

Складність боротьби з корупцією полягає у реальній можливості корумпованих структур та конкретних осіб, що мають владу і повноваження, перешкоджати намаганням проникнути у сферу їхньої кримінальної діяльності, а також у неготовності правоохоронних органів та політичних сил суспільства до безкомпромісної боротьби з корупцією. Відсутні соціальні, політичні традиції публічного викриття корупціонерів, спеціальні криміналістичні прийоми викриття фактів корупції, що є серйозною перешкодою для ефективної боротьби із цим явищем.

Третім за значенням чинником, який спричиняє відхід бізнесу в тінь, є проблеми, пов’язані з податковою системою:

- надмірне податкове навантаження;
- недосконалість та нестабільність вітчизняного податкового законодавства;
- приховування доходів завдяки використанню офшорних зон;
- девіантна (відхилення від загальноприйнятих норм) поведінка платників податків.

Щодо останнього чинника, то зауважимо, що ефективність податкових надходжень залежить не лише від розміру бази оподаткування, правильності рішень правових та податкових систем, а й значною мірою від прийняття громадськістю та підприємцями цих рішень. Для України характерною є відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час ведення господарської діяльності та сплати податків у суб’єктів господарювання та громадян.

Четвертим основним чинником наявності тіньової економіки є тінізація ринку праці. Тінізація ринку праці та зайнятості населення – це протиправна діяльність,

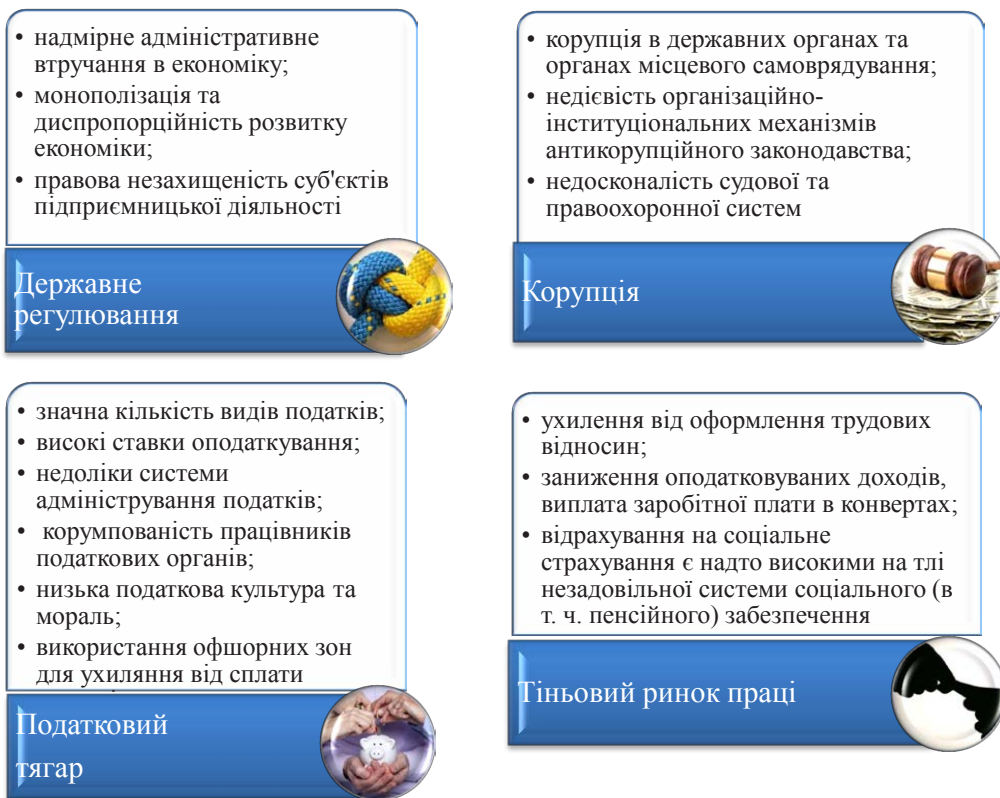

Рис. 2. Чинники існування тіньової економіки

Рис. 3. Напрями детінізації економіки

пов'язана з неофіційним працевлаштуванням, зокрема використання праці найманих працівників без укладання трудових договорів і угод, виплата зарплати «в конвертах», ухиляння від сплати податків, соціальних внесків, неоплачуваній понаднормованій час роботи, лікарняні, відпустки, порушення роботодавцями інших вимог трудового законодавства.

Пріоритетними напрямками детінізації економіки (рис. 3), на нашу думку, є:

- посилення боротьби з корупцією та очищення влади;
- створення умов для легалізації зайнятості;
- удосконалення контролю над зовнішньоекономічною діяльністю;
- створення сприятливого бізнес-середовища;
- протидія легалізації (відмиванню) тіньових доходів.

Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства.

Висновки з проведеного дослідження. Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Вона є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб.

Основною метою детінізації економіки України є створення необхідних умов для поліпшення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин. Дані реформи також дадуть поштовх до забезпечення економічного розвитку, що за умов високих показників тіньової економіки є неможливим.

Питанням визначення тіньової економіки, її складників, вивчення специфіки тінізації економічних процесів у різних країнах, пошуку шляхів детінізації на макrorівні на сучасному етапі присвячено значну кількість наукових досліджень. Потребують глибокого вивчення можливості відходу від тіньових схем ведення бізнесу на окремих суб'єктах господарювання – на мікрорівні.

Список використаних джерел:

1. Дослідження тіньової економіки в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 20.03.2020).
2. Баранов С.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект : дис. ... канд. економ. наук : 225.00.02. Київ, 2018. 242 с.

3. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З.С. Варналія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
4. Gutmann P.M. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. 1977. № 33. P. 26–27.
5. Feige Edgar L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach. *World Development*. 1990. № 7. P. 980–990.
6. Schneider F., Williams C. The Shadow Economy. London, 2013. 184 p. URL: <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf> (дата звернення: 16.03.2020).
7. Дадалко В.А., Румянцева Е.Е., Пешко Д.А. Теневая экономика и кризис власти: проблемы и пути решения. Минск, 2000. 416 с.
8. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 47–55.
9. Скорук О.В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 127–130.
10. Павук О. Теневая экономика в мире и в Балтии URL: http://www.balticcourse.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=83562 (дата звернення: 23.03.2020).
11. Україна посідає третє місце в рейтингу країн із найбільшим обсягом тіньової економіки – дослідження. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-ukrajina-zajmaje-tretje-mistse-vrejtingu-krajin-z-najbilshim-obsjagom-tinovoji-ekonomiki-doslidzhennja-195533.html> (дата звернення: 23.03.2020).
12. Schneider F. Shadow economies around the world: what do we really know. *European Journal of Political Economy*. 2008. № 3. P. 598–642.
13. Україна в міжнародних рейтингах. URL: [https://www.sfii.gov.ua/Україна в міжнародних рейтингах](https://www.sfii.gov.ua/Україна%20в%20міжнародних%20рейтингах) (дата звернення: 28.03.2020).

References:

1. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020) Doslidzhennja tinjovoji ekonomiky v Ukraini [Study of the shadow economy in Ukraine]. Available at: <https://www.me.gov.ua> (accessed 20 March 2020).
2. Baranov S. O. (2018) Derzhavne rehuljuvannja detinizaciji nacionalnoji ekonomiky: orghanizacijno-pravovyj aspekt [State regulation of the shadowing of the national economy: organizational and legal aspects] (PhD Thesis), Kyjiv: National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.
3. Varnali Z. S. (2006) Tinjova ekonomika: sutnistj, osoblyvosti ta shljakhy leghalizaciji [The shadow economy: the essence, features and ways of legalization]. Kyjiv: National institute of sociological research. (in Ukrainian)
4. Gutmann P. M. (1977) The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, no. 33, pp. 26–27.
5. Feige Edgar L. (1990) Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach. *World Development*, no. 7, pp. 980–990.
6. Schneider F., Williams C. (2013) The Shadow Economy. London: Ltd. Hobbs the Printers. Available at: <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf> (accessed 16 March 2020).
7. Dadalko V. A., Rummyantseva E. E., Peshko D. A. Tenevaya ekonomika i krizis vlasti: problemy i puti resheniya [The shadow economy and the crisis of power: problems and solutions]. Mynsk. (in Belarus)
8. Baranov S. O. (2015) Tinjova ekonomika: sutnistj, prychny socialjno-ekonomichni naslidky ta shljakhy podolannja v Ukraini [Shadow Economy: Essence, Causes of Socio-Economic Impact and Ways to Overcome in Ukraine]. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, no. 3, pp. 47–55.
9. Skoruk O. V. (2017). Tinjova ekonomika: sutnistj, prychny vynyknennja ta shljakhy podolannja [The shadow economy: the nature, causes and ways to overcome it]. *Economy and society*, vol. 11, pp. 127–130.
10. Pavuk O. (2013) Tenevaya ekonomika v mire i v Baltii [The shadow economy in the world and in the Baltic States]. Available at: http://www.balticcourse.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=83562 (accessed 23 March 2020).
11. Gordonua (2020) Ukrajina posidaje tretje misce v rejtyngu krajin iz najbilshym obsjagom tinjovoji ekonomiky – doslidzhennja [Ukraine ranks third in the ranking of countries with the largest shadow economy - research]. Available at: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-ukrajina-zajmaje-tretje-mistse-vrejtingu-krajin-z-najbilshim-obsjagom-tinovoji-ekonomiki-doslidzhennja-195533.html> (accessed 23 March 2020).
12. Schneider F. (2008) Shadow economies around the world: what do we really know. *European Journal of Political Economy*, no. 3, pp. 598–642.
13. State innovative financial-credit institution (SFII) (2019) Ukrajina v mizhnarodnykh rejtyngakh [Ukraine in international rankings]. Available at: [https://www.sfii.gov.ua/ukrajina v mizhnarodnykh rejtyngakh](https://www.sfii.gov.ua/ukrajina%20v%20mizhnarodnykh%20rejtyngakh) (accessed 28 March 2020).

E-mail: hudznata@gmail.com